

KAMUTI GÁBOR 10. B

A kollektivizálás zűrzavara magyar földön

2016.03.10.

A kollektivizálás zűrzavara magyar földön

Az **államosítás** (nemzetközi szóval **nacionalizálás** vagy **kollektivizálás**) szűkebb értelemben magántulajdonban álló javak, illetve a rájuk vonatkozó vagyoni értékű jogok állami tulajdonba vétele az állam egyoldalú jogi aktusával. Aprivatizációval ellentétes irányú gazdasági jogi folyamat.

Tágabb értelemben gyakran államosításnak nevezik az olyan állami lépéseket is, melyek nem vagyoni, hanem más (politikai, jogi, társadalmi és gazdasági) viszonyokba avatkoznak be egyoldalúan. Ebben az értelemben lehet szó például a *közigazgatás államosításáról* (önkormányzati feladatok állami szervekhez csoportosítása) vagy az *anyakönyvezés államosításáról* (az egyházi anyakönyvezés közhitelességének megszüntetése és az állami anyakönyvezés kötelezővé tétele).¹

Az állami tulajdon

Az állam tulajdonosi joga elsősorban a közszolgáltatásokkal összefüggő vagyontárgyakra, iparágakra terjed ki. Az ezen a körön túlterjedő, esetleg teljességre törő államosítást a társadalmi egyenlőséget hirdető ideológiák legitimálják, mint például a társadalmi tulajdon, vagy az államkapitalizmus marxista eszmeköre. Diktatórikus politikai rendszerekben általában megelőzi az állami tulajdonba vételnek alapot szolgáltató jogi rendezés és a magántulajdon kárpótlás nélkül kerül állami kezelésbe, míg demokráciákban a kárpótlással járó államosítás csak a már lefektetett jogszabályi úton történhet. A túlzott államosítással együtt járó igazságtalanságokat kívánta megelőzni a kártalanítás kötelezővé tételével az ENSZ 1974-es chartája *Az államok gazdasági jogairól és kötelezettségeiről* címmel.

A világ nagy részében állami tulajdont képeznek a vasutak, az energiaipar és a közszolgálati média. A történelem során szélsőségesen nagyarányú államosítás zajlott le a volt kommunista blokk országokban.²

¹ Cserhalmi Imre; Strassenreiter Erzsébet: *Történelmi kulcsátvétel* (Interjú államosító igazgatókkal) Kossuth Könyvkiadó 1983 [ISBN 963-09-2160-X](#)

² Botos János: *Az államosítás és a szakszervezetek*. Budapest: Népszava. 1988. [ISBN 963-322-716-X](#)

Államosítás Magyarországon

Magyarországon elsőként a postai szolgáltatást államosították az 1720-as években, majd megjelenésétől kezdve, az 1870-es évektől a telefonhálózatot. A 20. századot megelőző legjelentősebb államosítási folyamat az 1860-as évektől kezdődően a vasúthálózat állami kivásárlása volt a korábbi birtokosoktól, az osztrák államvasutaktól és más magánvállalkozásoktól.³

1945 után indult meg a közszolgáltatási körön kívül eső magántárgyak nagyarányú, kárpótlás nélküli kollektivizálása. 1946. január 1-jével állami tulajdonba kerültek a bányák, az év végén pedig a négy legjelentősebb nehézipari vállalat (Rimamurányi Vasmű, Weiss Manfréd Művek, Ganz Vállalatok, Magyar Vagon- és Gépgyár) került sorra. 1948-ig külön törvények rendelkeztek a villamosművek, távvezetékek, bankok, egyházi iskolák, bérházak, a száz munkásnál többet foglalkoztató ipari vállalatok államosítására. 1949-ben minden tíz dolgozónál többnek munkát adó cég és a külföldi tulajdonú vállalatok is állami tulajdonba kerültek.⁴

Az államosítások légköre 1949-ben.

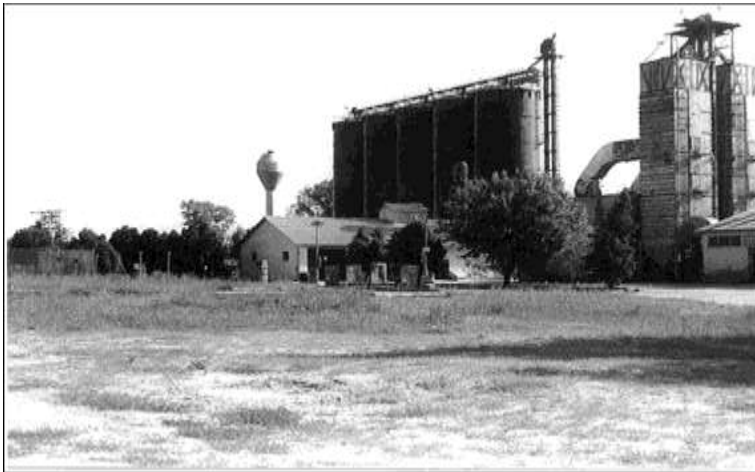
Heimer Jenő államosító igazgató, 1970-ig az államosított irodagép-vállalatok vezérigazgatója visszaemlékezik 1983-ban: „Úgy hajtottuk végre, hogy másnap kora reggel percre azonos időpontban léptek be a kijelölt vállalatokhoz, nehogy azok egymást értesíthessék.” „a szakma első számú ellenségének tartottak, úgy gondolták, hogy én találtam ki az államosítást, sőt az intézkedésemmre telepítettek ki néhány irodagépes kollégát. A kitelepítéseket ma is igazságtalannak tartom.⁵ Még vakon bíztam Rákosiban. Csak akkor döböntem rá a valóságra, amikor a letartóztatottak között jó barátom, aki szegény a börtönben megzavarodott és meghalt.”

³ <http://www.tti.hu/esemenyek/681-kollektivizalas-es-allami-eroszak-konferenciabeszamolo%20%20%20>

⁴ <http://lexikon.katolikus.hu/K/kollektiviz%C3%A1s.html>

⁵ Pünkösti Árpád: *Rákosi a hatalomért*, Budapest, Európa Kiadó, 1992 ISBN 963 07 5412 6

A termelőszövetkezetek története

A termelőszövetkezetek I. kongresszusa küldötteinek fogadása a Parlamentben, 1950-ben⁶

A **termelőszövetkezetek iratai** az 1950 utáni falutörténetírás legfontosabb forrásai közé sorolhatók, hiszen a tsz-ek megszakításokkal ugyan, de alapvetően meghatározták a falvak életét. 1990-ig sokszor egyetlen helyi munkalehetőségként döntő befolyással voltak a helyi hatalmi viszonyokra. Meghatározó szerepet töltek be a paraszti kultúra átalakulásában, a tradicionális munkaszervezeti formák és a hagyományos társadalom teljes felbomlásában. Történetük több jól elkülöníthető szakaszra bomlik: Az 50-es évek tsz-mozgalmairól kevés helyi forrás keletkezett, ezek inkább a különböző szintű **tanácsi iratokból** rekonstruálhatók, a hatvanas évektől viszont a tanácsi iratok már inkább kiegészítői egy-egy falu több, majd egyetlen tsz-ének történetéhez, míg végül, a hetvenes években beköszöntött a több falut magába foglaló mezőgazdasági nagyüzemek korszaka.

⁶ **Pór Bertalan:** A termelőszövetkezetek I. kongresszusa küldötteinek fogadása a Parlamentben, 1950 A magyarok krónikája. Szerkesztette: Glatz Ferenc. Officina Nova, Budapest, 1995, 670. oldal.

Az 1948-ban uralomra jutott politikai rezsim hitvallása egyértelműen az volt, hogy a szocializmus építésének egyedül lehetséges útja az, amit a Szovjetunió megvalósított. Sem a politikai és ideológiai, sem a gazdasági felkészüléssel nem tartotta politikailag összeegyeztethetőnek az egyéni tulajdonon alapuló kisparaszti mezőgazdaság fenntartását. Egy esetleges háború esetére a kollektivizált mezőgazdaságot tekintették megfelelő háttérnek. A szélsőséges elveket valló politikai vezetés a következő követelményeket támasztotta a mezőgazdaság, illetve a parasztsággal szemben:

- mielőbb és bőségesen nyújtson anyagi eszközöket és munkaerőt az iparosításhoz,
- évről évre adjon több élelmet a számban gyorsan növekvő ipari munkásságnak és a városi lakosságnak,
- viselje a mezőgazdaság öt év alatt végrehajtandó nagyüzemesítésének költségét, mindenek előtt pótolja a termelésből kieső kisüzemi termelőeszközöket.

A mezőgazdasággal szemben támasztott teljesíthetetlen követelmények alapja az a feltételezés volt, hogy a kisparaszti birtokok összevonása szövetkezetekbe már önmagában is a termelés gyors növekedését eredményezi. A kollektivizálás gyors ütemű végrehajtásának ez is egyik indoka volt. Ez a gazdaságpolitika nem tette lehetővé, hogy a parasztok meggyőzése érdekében példamutató mezőgazdasági nagyüzemek létesüljenek és a termelőszövetkezeteknek nagyarányú társadalmi támogatást nyújtson. A kollektivizálás

következtében hirtelen megszűnt a kisüzemekben kialakult összhang, a földterület nagysága, a vetésszerkezet és állatállomány, a gazdasági épületek és felszerelés, a munkaerő, valamint a gazdálkodó szakismerete és áttekintő képessége között. Ez a jelenség törvényszerű volt a kiscgazdaságok gyorsütemű összevonása következtében.⁷

A kollektivizálás első időszaka

A kezdeti időszakban 1949. és 1956. között – diktatórikus eszközökkel - százával létesülnek állami gazdaságok és ezrével a termelőszövetkezetek. A mezőgazdaság nagyüzemi kereteinek kialakítása 1953-ig erőltetett módon és ütemben haladt. A politika különös gondot fordított a nagyobb birtokú parasztek földtulajdonuktól történő elválasztására. A parasztek által kényszer folytán átadott terület nagyobb volt, mint amennyit az állam állami gazdaságok létesítésére és termelőszövetkezetek területének kiegészítésére hasznosítani tudott. Ennek következtében tekintélyes mértékű földek maradtak parlagon. A szövetkezetek területi növekedése a központilag irányított tagosítások és földrendezések következtében 1953 tavaszáig meredek és töretlen volt. A nagyüzemi táblák kialakítása érdekében végrehajtott rendezések kétféle formában történtek: **tagosítással** történt a táblakialakítás (terület-összevonás), amennyiben a rendezés a település külterületének egy részére történt, **földrendezésnek** nevezték azt az eljárást, amikor a település külterületének egészét bevonták a rendezésbe. (A földrendezésekről részletesebben a birtokrendezés című fejezetben szólunk.) 1953 tavaszán a kommunista párt vezetésében is felszínre kerültek a nézeteltérések, amelyeknek fő oka a gazdasági sikertelenség, a hiányos élelmiszerellátás és a tömegek politikai elégedetlensége volt. Átmenetileg a pártvezetésben is felülkerekedett az az álláspont, amely fokozottabban kívánja tiszteletbe tartani a parasztek elhatározását. Ennek eredményeként a földművesek egy része kilépett a termelőszövetkezetből. 1955-ben azonban ismét a régi módon folytatódott a kollektivizálás, amelynek az 1956-os forradalom vetett véget.

Az első években a termelőszövetkezetek kis területeken gazdálkodtak. 1950-ben a szövetkezetek több mint egynegyedének átlagos területe a 115 hektárt sem érte el. A termelőszövetkezetekben a termelés technikája – különösen 1953-ig – kevésbé változott. A

⁷ Donáth Ferenc: Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945-1975. Akadémia Kiadó, Budapest, 1977, 143. oldal

termelés továbbra is nélkülözötte a mezőgazdasági gépeket és alapvetően a kézi munkára épült. A parasztok a szövetkezetben munkát a kisgazdaságaikban is használt szerszámaikkal vagy egyszerű gépekkel végezték. Ezen időszakban változatlanul a kapa és a kasza volt a termelés nélkülözhetetlen eszköze.

A vázoltakból egyértelműen kitűnik, hogy a szövetkezetesítés ezen időszakában a kisgazdaságok egyesítését nem kísérte a mezőgazdasági munkák megfelelő gépesítése. A kialakított nagy területen, táblákon kisüzemi eszközökkel, kisüzemi módon termeltek. Amennyiben kollektívan is végezték a munkát, ez nem jelentett mást, mint hogy a régi, elavult munkamódszer szerint, kezdetleges technikával többen, azonos fajta munkát egymás mellett végezték. Az állattenyésztés és az állattartás modernizálása terén a helyzet még kedvezőtlenebb volt, mint a növénytermesztésben. A nagyüzemi istállók építése, mint elsődleges feltétel, nem történt meg. Kevés új nagyüzemi férőhely létesült és a megépített istállók is korszerűtlenek voltak, nem tették lehetővé a termelékenyebb, gépesíthető munkafolyamatok kialakítását.⁸

A mezőgazdasági nagyüzemek körébe tartoztak az állami gazdaságok, amelyeknek feladata lett volna többek között a mintaszerű nagyüzemi gazdaságok működtetése. Erre azonban a 1960-as évek közepéig nem voltak képesek. Mindez annak ellenére történt, hogy az állami gazdaságok jelentősebb nagyobb összegeket kaptak a beruházásokra, mint a termelőszövetkezetek, mégis csak az 1960-as évek végére jutottak el oda, hogy a fontosabb állati termék és növénytermelésben jobb eredményt értek el, mint a más típusú gazdaságok és mint a régi nagybirtokok. Az állami gazdaságok több-kevesebb sikerrel igyekeztek betölteni azt a másik fontos feladatukat, hogy termékeikkel hozzájáruljanak az állam központi készleteihez és a mezőgazdasági exporthoz.

A földreform a háború előtti öt állami nagybirtok területének egy részét igénybe vette és felosztotta a környező községek nincstelen agrárproletárjai között. Ugyanakkor új állami birtokok is létesültek. 1948-ban már mintegy 100 állami gazdaság működött 63 ezer hektár földterületen. 1953-ra már félezer állami gazdaság létezett és ezekhez tartozott az ország szántóterületének 13 %-a. Majd ezt követően a centralizáció eredményeként az állami

⁸ Donáth Ferenc: Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945-1975. Akadémia Kiadó, Budapest, 1977, 147. o.

gazdaság száma jelentősen csökkent, kezelésükben lévő fölterületek területében azonban változás nem történt.⁹

A kollektivizálás során a mezőgazdaság gépesítése a következő módon történt. Az állami gazdaságoknak saját gépállományuk volt. A termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok nem vásárolhattak nagy gépeket (traktor, kombájn, cséplőgép, stb.). Az erő- és a nagy munkagépek állami tulajdonban voltak, s ezeket az állami gépállomások működtették. Ezáltal a termelőszövetkezetek önálló gazdálkodását már az a körülmény is kizárta, hogy nem rendelkeztek a használatukban lévő mezőgazdasági földterület műveléséhez szükséges gépállománnyal. A termelőszövetkezetek szerződést kötöttek a gépi munkák elvégzésére az időközben létesített állami **gépállomásokkal**. Mindezt indokolta az a helyzet, hogy a termelőszövetkezeteket az állam külön-külön nagy teljesítményű mezőgazdasági gépekkel ellátni nem tudta. A termelőszövetkezetek pedig nem rendelkeztek megfelelő anyagi erővel ahhoz, hogy saját gépparkot létesítsenek. Ezért gazdaságilag is az látszott indokoltnak, hogy centralizálják a nagy munkagépeket, amely egyben a gépek gazdaságosabb kihasználását is kellett hogy eredményezze. **A gépállomások, mint vállalatok** a gépek kapacitásának minél eredményesebb felhasználásában voltak érdekelek, még a munka minőségének rovására is. Minél fejlettebbek lettek a kollektív gazdaságok, annál nagyobb kárt okozott nekik, hogy nem rendelkeztek erőgépekkel és nagy munkagépekkel. Végezetül ez vezetett ahhoz, hogy az 50-es évek végén a mezőgazdasági gépek állami monopóliumát megszüntették és a **gépállomásokat gépjavító állomásokká** alakították át.

⁹ Donáth Ferenc: Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945-1975. Akadémia Kiadó, Budapest, 1977, 127-128. o.

Először is a termelőszövetkezetből kilépő mintegy 170 ezer parasztgazda földigényét kellett kielégíteni. **Másodszor** lehetővé vált a kártalanítás nélkül átvett („felajánlott”) földek részbeni visszaadása (20, illetve 25 katasztrális holdig). Ez újabb mintegy 165 ezer parasztgazdát érintett és újabb fél millió katasztrális hold nagyságú földterületre jelentett igényt. Mindez oda vezetett, hogy a szövetkezetekből kilépettek földigényét 100 %-ig, az egyéb kárvallottak követeléseit pedig csak 70-80 %-ban elégítették ki 1957. első hónapjaiban. Bonyolította a földtulajdoni és földhasználati viszonyok rendezését az is, hogy szinte mozgalommá vált 1956. végén, 1957. elején az ún. ősi föld visszakövetelése („ősi földön” az eredetileg birtokolt, az ősöktől örökölt földet értették). E földek döntő többsége azonban az 1950-es évek elején végrehajtott tagosítások, földcserék során többször cserélt gazdát, nagyobb részük állami gazdaságok vagy megmaradt termelőszövetkezetek táblájába volt betagosítva. Az „ősi földek” visszaadása ennek folytán újabb tagosítási hullámokat indított volna el, döntően az állami gazdaságok és a megmaradt tsz-ek rovására. A forradalom leverése után uralomra jutott kormány azonban ellenállt ezeknek a követeléseknek. Az 1957. január 6-i kormánynyilatkozat szerint „az állami gazdaságok és a meglévő termelőszövetkezetek tagosított földterületéhez senki büntetlenül nem nyúlhat hozzá”. A kormánynyilatkozat alapján már látni lehetett, hogy a mezőgazdaság kollektivizálása tovább folytatódik.¹⁰

Az 1956-os forradalom következményei falun

A parasztság csak lélegzetvételnyi szünethez jutott a forradalmat követő pacifikáció első szakaszában, amikor már nem volt beszolgáltatás, és még nem indult meg az újabb kollektivizálási kampány. Bár az is igaz, hogy a gazdasági nyomás enyhülése együtt járt a forradalmat követő megtorlás könyörtelenségével és brutalitásával. Az 1956-os forradalmat követő megtorlás is igen széles körben érintette a falvak népét. A Somogy megyei ötvenhatos elítéltek 42,2%-a, Hajdú-Biharban 32,8%-a, Zala megyében pedig 28%-a volt földműves. A sztálinista agrár- és parasztpolitikában az 1956-os forradalom átmeneti enyhülést hozott. Az októberi napokban a falusi társadalom által megfogalmazott követelések közül csak a beszolgáltatás eltörlése valósult meg maradéktalanul. Ez viszont néhány héten belül kétszer, mert a Nagy Imre-kormány október 30-ai rendeletét két héttel később a Kádár-rezsim megismételte.

¹⁰ Száray Miklós-Kaposi József Történelem IV. (Nemzeti Tankönyvkiadó 2006)

Az 1956-os forradalom bukása ellenére talán a magyar parasztság számára hozott a leginkább kézzelfogható és – átmenetileg – pozitív változásokat. A társadalmi támogatással nem rendelkező Kádár-kormány igyekezett szűkíteni a vele szemben állók körét. Ebből a taktikai megfontolásból megpróbálta féken tartani a dogmatikus agrárpolitika képviselőit, és kényszerűségből hagyta érvényesülni a reformokat szorgalmazó politikusokat. Ezért és a szükséges politikai-adminisztratív erő hiányában 1957 közepéig a falvakban zajló átrendeződési folyamatokat nem akadályozták meg, de a jogi szabályozás segítségével igyekeztek befolyásolni azokat.

A beszolgáltatási rendszer 1956 őszére összeomlott, fenntartása éppúgy felesleges konfliktusokat okozott volna, mint a felbomlóban lévő közös gazdaságok erőszakos egyben tartása. A Kádár-kormány az általa 1957 júliusában meghirdetett, a parasztság számára számos előnyös intézkedést tartalmazó agrárpolitikai irányelveket csak részlegesen valósította meg, ám a beszolgáltatás eltörlése és a kollektivizálási kampány átmeneti felfüggesztése már önmagában kedvezőbb helyzetbe hozta a magyar parasztot.¹¹

A kormány november 4-i nyilatkozata alapján számos településen helyi rendeletben szabályozták a szövetkezetekből történő kilépést, illetve a közös gazdaságok felszámolásának rendjét. Debrecenben a városi tanács 1956. november 19-i rendelete kimondta, hogy a gazdálkodási forma megválasztása minden mezőgazdasági termelőnek egyéni joga, a termelőszövetkezetek létrehozásának alapelve pedig az önkéntesség. Ahol a tagság a szövetkezet feloszlata mellett dönt, ott a gazdasági évet zárszámadással kell lezárni, majd a vagyonnal el kell számolni a tagság felé. A feloszlást részletesen szabályozó kormányrendelet megjelenéséig gondoskodni kell a téesszvagyon épségének megőrzéséről. A kormány 1956. november 27-i felhívásában úgy nyilatkozott, hogy „szükségesnek tartja olyan szövetkezeti törvény megalkotását, amelyik kimondja, hogy a dolgozó parasztok maguk válasszák meg a szövetkezeti formát, maguk határozzák meg a szövetkezet működési szabályát”.

A Földművelésügyi Minisztérium 1957. január 15-i jelentése szerint 1957. január 1-ig országosan 2455 téesz – az 1956. október 15-én működő szövetkezetek 62%-a – bomlott fel, és 224 000 tag lépett ki. Ez az összes tag 65%-a volt. A kilépők magukkal vitték a szövetkezetek földterületének több mint a felét, 829 000 hektárt. A felbomlási folyamat Zala

¹¹ Valuch Tibor: Agrárkérdések és a magyar falu 1956–1957-ben. *Évkönyv VIII.* –2000, Budapest, 1956-os Intézet, 286–302.o.

és Somogy megyében volt a legnagyobb arányú. Itt a korábban létező szövetkezetek 83,1, illetve 81,7%-a szűnt meg. Az 1956- 1957 fordulóján újonnan, illetve újra megalakult, közel 500 közös gazdasággal együtt 1957. január 15-én 1999 téesz működött, a tagok száma pedig 118 000 volt. A dokumentum összeállítója – a földművelésügyi miniszter helyettese – rámutatott arra, hogy a működő szövetkezetek nehéz gazdasági helyzetben vannak, a tagság döntő többsége vagyontalan szegényparaszt. A Termelőszövetkezeti Tanács Titkársága 1957. január 25-i elemzésében megállapította, hogy a falvakban továbbra is feszültséget okoz a téeszek felbomlási folyamata mellett a földek és a gazdasági eszközök tulajdoni viszonyainak rendezetlensége. *„Sok helyen támadás indult a kulákok és a rehabilitált középparasztok részéről az ősi földért, épületekért, berendezésekért, 4-5 éves földbérleti díjak követeléséért. [...] A bakonyoszlói tJóbarátságT Termelőszövetkezet tagjai elszámolás nélkül vitték szét a közös vagyont. [...] Borsod megyében Karcsa községben az egyéniek visszakövetelték az 1950-ben betagosított földjeiket, amelyen már a termelőszövetkezet gyümölcsöst telepített. [...] egyes községi tanácsok olcsó népszerűséget hajszolva tmindenkit vissza ősi földjébeT jelszóval züllesztik a termelőszövetkezeteket.”*

A szövetkezetek felbomlása következtében a földbirtokviszonyok a községek jelentős részében átrendeződtek, a kilépő tagok mellett sokan igényelték vissza a korábbi évek során az államnak felajánlott földjeiket. Baranya megyében a megyei tanács 1956. december 10-i határozatában kimondta: azokban a községekben, ahol a termelőszövetkezet felbomlott, és táblája tagosított volt, csak akkor lehet helyreállítani a tagosítás előtti birtokviszonyokat, ha ezt a község lakosságának kétharmada kéri. A szövetkezetekből történő kilépések és korábban az államnak felajánlott területek növekvő visszaigénylése miatt összekuszálódott földtulajdoni viszonyok rendezését az Elnöki Tanács 1957. február 3-i 10. számú törvényerejű rendelete szabályozta. „A földrendezést úgy kívánjuk végrehajtani a rendelet alapján, hogy a szocialista szektort a községekben megszilárdítjuk. A másik tényező, hogy ellenforradalmi kulákok földet vissza nem kapnak” – foglalt állást az intézkedéssel kapcsolatban a Pécsi Járási Tanács VB 1957. február 15-i ülésén.¹²

A rendelet végrehajtásának folyamatát 1957 áprilisában a kormány titkársága is értékelte. Eszerint a földrendezés során elsőbbséget biztosítottak a megmaradt

¹² Valuch Tibor: Agrárkérdések és a magyar falu 1956–1957-ben. *Évkönyv VIII.* –2000, Budapest, 1956-os Intézet, 286–302.o.

szövetkezeteknek, ezt követte a kilépett tagok földjeinek kiadása. „A téészből kilépett parasztok igényeit az előírásnak megfelelően a téesz szétszórt parcelláiból, zömét a betagosított táblák széléből és elenyészően kis részét szétszórt állami tartalékföldről elégítették ki.” *A termőföld iránti megnövekedett érdeklődést mutatja, hogy a jelentés szerint az 1956 októbere utáni hetekben-hónapokban a gazdák tömegesen foglalták el a szövetkezetek és állami gazdaságok földterületeit. Az önkényesen elfoglalt földekről csak a földrendezést szabályozó rendelet megjelenését követően mondtak le a foglalók.* „Hajdú megyében 1398 önkényes földfogaló közül 517 használati szerződést kötött, 499 levonult az újonnan foglalt földjéről, és 373 még ma is birtokában tartja az elfoglalt ingatlant.” Ez is arra utal, hogy jelentős volt azoknak a száma, akik ismét visszatértek, visszaigényelték a korábban az államnak felajánlott földjeiket, majd a romokon újra megpróbálkoztak a családi gazdaság újjáépítésével. Az átrendeződés, illetve a „korlátozott visszaparasztosodás” következtében 1957 közepén Magyarország szántóterületének háromnegyede ismét az egyéni gazdák kezében volt, s alig több mint egy-egy tizednyi maradt az állami gazdaságok és a téeszkek kezelésében.

A paraszti társadalom a beszolgáltatás eltörlésével – az 1957-től növekvő adóterhek, a kinyíló agrárrolló ellenére is – átmenetileg felszabadult a forradalom előtti időszakra jellemző elviselhetetlen nyomás alól. Az 1956-os forradalom átmenetileg lelassította a hagyományos paraszti társadalom felbomlását, így a magyar mezőgazdaság kollektivizálását is. Az októberi eseményeknek abban is szerepe volt, hogy az 1959- 1961-es második kollektivizálási hullám során – az elsőhöz képest – kisebb mértékben alkalmazták a nyílt erőszakot. Az agrárpolitika átmeneti engedményei révén 1957–1958-ban felcsillant annak a reménye, hogy a magyar agrárszektor tartósan is több szektorú maradhat, ennek összes társadalmi és gazdasági következményével együtt. Ezt a reményt azonban szertefoszlatta az 1959–1961 közötti „végső” kollektivizálás.¹³

A kollektivizálás második szakasza (1957-től 62-ig)

A címben jelzett periódus lényegében már 1957 januárjában megkezdődött. Ez megmutatkozott a földforgalmi és földhasználati viszonyok szabályozásában. Mindez

¹³ Valuch Tibor: Agrárkérdések és a magyar falu 1956–1957-ben. *Évkönyv VIII.* –2000, Budapest, 1956-os Intézet, 286–302.o.

egyértelműen napvilágot látott az MSZMP (Magyar Szocialista Munkáspárt) agrárpolitikai téziseiben. Ezen időszakra jellemző földtulajdoni és földhasználati viszonyokat a következőkben lehet összefoglalni.

a.) Az állami gazdaságok területében szinte alig történt változás. Földterületük 900 ezer hektár volt, az ország mezőgazdasági területéből való részesedésük (10-12 %) nem változott.

b.) A mezőgazdasági szövetkezetek földtulajdoni és földhasználati viszonyaiban változások történtek. 1957. elejére megváltozott a szövetkezetek tagjainak a szociális összetétele, annak következtében ugyanis, hogy a szövetkezetekből elsősorban a földtulajdonos, s inkább a középparaszti kategóriába tartozó gazdák léptek ki. Ennek következtében a termelőszövetkezetek által használt földterületben dominál az állami tulajdonban lévő földek aránya, mezőgazdasági területük 75 %-a állami föld volt. Ezeket a földterületeket az állam az ún. állami tartalékföldről adta át ingyenes használatra. A termelőszövetkezetek használatában lévő, tagok által bevitt földterület mintegy 25 %-ra csökkent.

c.) Ezen időszakban az agrárpolitika – felismerve a mezőgazdasági termelésnek (az élelmiszertermelésnek és a lakossági ellátásnak) ebben az egyéni gazdaságok meghatározó szerepét – kiállt ezek támogatása, termelési biztonságának megszilárdítása mellett és ezt több intézkedés is alátámasztotta. 1957-ben mintegy 1,3 millió egyéni gazdaságot tartottak nyilván, ezek gazdálkodtak az ország mezőgazdasági területének 52 %-án, szántóterületének 71 %-án és foglalkoztatták a kereső lakosságnak több mint felét. Ezekre az egyéni gazdaságokra a földterület nagyfokú elaprózottsága volt a jellemző. A gazdaságok több mint a fele olyan 5 katasztrális hold alatti gazdaságtípushoz tartozott, amelynek döntő többsége nem tudott egy családot eltartani. Az egyéni gazdaságokra ezen időszakban jellemző volt továbbra, hogy: felszereltségük igen alacsony színvonalú volt és ugyancsak korszerűtlen és elmaradott volt mind a tárgyi feltétel, mind a műszaki fejlettség, ártermelésük alacsony színvonalon mozgott, munkaerőhelyzetük ellentmondásos volt, mert a kisgazdaságokban munkaerőfelesleg volt, a nagyokban munkaerőhiány mutatkozott.

Mindezek ellenére elmondható, hogy – és a mezőgazdasági adatok is ezt támasztják alá – 1957-ben az egyéni parasztek gazdálkodási kedve visszatért. A föld ára is jelentősen megnövekedett. Az MSZMP politikája a hatalom megerősödésével 1957. második felében megváltozott. 1958. elején már csökkenni kezd a beruházási hajlam az egyéni gazdaságokban. Az egyéni gazdálkodás perspektívája a parasztság számára egyre inkább megkérdőjeleződött. 1958-ban a deklarált agrárpolitikai dokumentumok egyre erőteljesebben hangsúlyozzák a mezőgazdaság átszervezésének a szükségességét. A mezőgazdasággal kapcsolatos állami irányítási eszközök (ár-, adó-, hitel, támogatáspolitikák) is egyértelműen a mezőgazdasági

termelőszövetkezeteket támogatták. Az agrárpolitika eszközrendszerében kiemelkedő jelentőségűnek számított az a kormányhatározat, amely 1958. január 1-jén lépett életbe, s amely jogszabály a termelőszövetkezetek megkülönböztetett állami támogatásának a rendszerét foglalta egységes szerkezetbe és kisebb-nagyobb módosításokkal 1967-ig volt érvényben.

A mezőgazdaság kollektivizálásának a folytatása az 1950-es évek első felére emlékeztető politikai kampánnyal párosult, s a földhasználati viszonyok gyökeres megváltozása - 1959 eleje és 1961 tavasza között - három periódusban történt.

Első periódus: az 1958. november és 1959 márciusa között időszak. Ez időben a szövetkezetekbe vitt mezőgazdasági földterület nagysága meghaladta a kétmillió kataszteri holdat, a szövetkezetbe lépett családok száma kerekén 300 ezerrel, a szövetkezeti tagok száma 340 ezerrel nőtt. A szövetkezeti szektor aránya a mezőgazdasági területben az 1958. decemberi 8,5 %-ról 1959. március 31-ig kerekén 22, 5-ra, a szántóterület esetében pedig 28 %-ra nőtt.¹⁴

A mezőgazdasági szakszövetkezetek és egyéb mezőgazdasági szövetkezetek – a részesedéseiket és teljesítményeiket illetően nem voltak jelentősek az átszervezés után sem. A szőlő- és gyümölcstermelő **szakszövetkezet, szakcsoportok és hegyközségek** száma 119 volt, 30 ezer taggal és 35 ezer hektár összes területtel. Részesedésük az ország mezőgazdasági területéből 3 % körül alakult. A szakszövetkezetek és egyszerűbb szövetkezetekhez tartozó földek a tagok egyéni tulajdonában voltak, döntő részben egyénileg, kisüzemi módon művelték ezeket a földeket és csak kisebb részben végeztek közös művelést és nagyüzemi termelést. Az egyéb mezőgazdasági szövetkezetekhez tartoztak a halászati termelőszövetkezetek is. A természetes vizeken és tavakon gazdálkodtak és kevés földet birtokoltak. **Az egyéni gazdálkodás** ez időben a mezőgazdasági területnek mintegy a 3 %-án valósult csak meg és mintegy 2 %-ot tettek ki az állami gazdaságok munkásainak és alkalmazottainak illetményföldjei, kisegítő gazdaságai. A kollektivizálás - mint már említés történt róla - lényegében 1961 végére befejeződött. 1961-62-öt követően a mezőgazdasági szövetkezeti szektorban jelentős földkoncentráció alakult ki a szövetkezetek egyesítése útján.

¹⁴ Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében* (Osiris, 2001 (2005)) ISBN 9633898137 ISSN 1218-9855 (a 2001-es kiadás: ISBN 9633799112)

Ez a folyamat az állami gazdaságokban is végbement. Az 1962-től 67-ig terjedő időszakban a termelészövetkezetek közötti földrendezések, az állami gazdaságokkal való földcserék voltak jellemzőek. Az egyesülések következtében fokozatosan kialakultak a nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas táblaméretűk, átformálódtak a települések határai és eltűntek „*az apró parcellák nyomai*”.¹⁵

A magyar parasztság története 1950 – 1970 között

Az ideiglenes Nemzeti Kormány (min. elnöke: Dálnoki Miklós) legnagyobb jelentőségű döntése „**A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról**” szóló rendelet kiadása volt. A parasztság évszázados álma vált valóra a **1945. március 17-én** bevezetett törvényrendelettel. A kormány pártjai a földosztást illetően egyetértettek, vitát csak a kialakítandó birtokstruktúra jellege váltott ki közöttük. A Kiszgazdapárt álláspontja végül alulmaradt a Nemzeti Parasztpárt kommunisták által is támogatott terveivel szemben. A rendelet alapján elkobozták a hazaáruló, nyilas, fasiszta vezetők és háborús bűnösök földbirtokait. Kisajátítottak minden **1000 holdon felüli** mezőgazdasági területet. Az **1000 hold alatti földbirtokból 100 holdat, paraszti birtok esetén 200 holdat lehetett megtartani.** Kivételt ez alól a németek elleni harcban tevékeny szerepet vállalt birtokosok jelentették, ez utóbbiak 300 holdat megtarthatnak.

Mindezek nyomán átalakult az ország birtokstruktúrája. **Megszűnt a nagybirtokrendszer,** nemcsak a nagybirtokos osztály, hanem a tőkés vállalatok, az egyházak, a települések is elvesztették földjeiket. **642 ezren jutottak földhöz, átlagosan 5 holdhoz.** Az **1950-es évek első felében** a gazdaságfejlesztést a **gyors iparosítás, főként a nehézipar erőteljes fejlesztése** jellemezte. Emiatt súlyos aránytalanságok keletkeztek az egyes ágazatok és a termelés, elosztás, felhasználás között.¹⁶

A hatalmas **új ipari centrumok kiépítése** nagyszámú munkaerő bevonását tette szükségessé. Az utánpótlás elsősorban a mezőgazdaságból érkezett, de **meggyorsult a nők munkába állása is.** **1948 novemberében Rákosi Mátyás az MDP KV ülésén** elmondott

¹⁵ Valuch Tibor: *Hétköznapi élet Kádár János korában* (Corvina, 2006) ISBN 9631354105 és ISSN 17874076

¹⁶ In Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában.* Budapest, MTA BTK, 157-180.

beszédével egyértelművé tette, hogy **végrehajtják a mezőgazdaság kollektivizálását**. A termelészövetkezetek létrehozásának legfőbb akadályát a parasztgazdák jelentették, az ellenük folyó harc a magángazdaságok megadóztatásával, a **kötelező terménybeszolgáltatással** és a kuláklista felállításával folyt. A parasztság gazdasági ellehetetlenítése 1953-ig katasztrofális méreteket öltött. Egyre több közterhet róttak rájuk, a kötelező terménybeszolgáltatás (padláslesöprés) miatt az 1,2 milliónyi paraszti családból 800 ezernek nem maradt kenyere, vetőmagja. Tömegessé vált ezért a földtől való menekülés, egyre többen számolták fel gazdaságukat, menekültek a TSZ-be. Hogy ki számított **kuláknak**, erre nehéz egyértelmű választ adni. **Hivatalosan a 25 holdnál nagyobb birtokkal és mezőgazdasági gépekkel rendelkező parasztot jelölték ezzel a kifejezéssel**. A kulák azonban politikai kategória is volt. Az MDP vezetői a jómódú parasztságot úgy állította be, mint a hatalom esküdt ellenségét, és a termelészövetkezeti mozgalom legnagyobb kerékkötőit. Már 1948-49-ben összeírták a kulákgazdaságokat az országban. Gazdasági, rendőri és egyéb eszközökkel, a félelem légkörét és a rendszeres jogtiprás gyakorlatát honosították meg falun.

1948 és 53 között mintegy 400.000 embert ítéltek el, miközben egyre bővítették a kuláklistát. A közös gazdaságok alakulásával a nehézségeket csak fokozták a sietségből és a megfelelő előkészítés hiányából eredő üzemi gondok. **A gépállomások fejlesztése nem tartott lépést a termelészövetkezetek termelési igényeivel. Így a mezőgazdaság mélyen képességei alatt termelt, és nem tudta kielégíteni a szükségleteket.**¹⁷

Az '56-os forradalom után jelentős változások mentek végbe a gazdaságban. A **II. hároméves terv (1958-60)** célul tűzte ki a népgazdaságban meglévő aránytalanságok felszámolását, az életszínvonal javítását. Ez a terv egyedül a mezőgazdaságban volt sikertelen. Ez idézte elő az 1957 utáni évtized legnagyobb horderejű gazdasági változását: a mezőgazdaság kollektivizálását.

A magyar parasztság elleni újabb rohamot alapvetően **három dolog motiválta:**

- A nagyüzemi gazdálkodás fölényébe vetett hit
- Az önálló, autonóm embertől való idegenkedés
- Az a tény, hogy a forradalom után nem állíthatták vissza a beszolgáltatási rendszert

¹⁷ Donáth Ferenc: Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945-1975.

Akadémia Kiadó, Budapest, 1977, 157. o.

1959. március 19-én törvényerejű rendelet jelent meg a termelőszövetkezetekről. Ennek értelmében a **kollektivizálást három szakaszban:**

1959 első három hónapjában

- 1959-60
- és 1960-61 telén, lényegében 15 hónap alatt meggyőzéssel, kedvezményekkel és kényszerrel hajtották végre

A magyar parasztság, miként az egész társadalom is – a forradalom bukása után, a megtorlások közepette **már nem tudott ellenállni a hatalom akaratának.** Akiket nem tudott megtörni Rákosi embertelen rendszere, a kuláklista, a padlássöprés, azok most belekapaszkodva az apró kedvezményekbe – megtörttek.

Ezek az **engedmények** nem is voltak olyan aprók:

- a mezőgazdaság jelentős beruházásokban részesült
- a beszolgáltatási rendszert végleg elhagyták
- háztáji földet tarthatott a paraszt [háztáji: a szocialista mezőgazdaságban a parasztok saját tulajdonában lévő kiegészítő gazdaság, amely fontos szerepet töltött be az áruellátásban]
- általánossá vált a szabadpiaci értékesítés
- a téések lényegében önállóan gazdálkodhattak
- a szociális juttatások rendszerét kiterjesztették a parasztságra is

Mindezek hatására folyamatosan **javult a lakosság élelmiszerellátása, és emelkedett a parasztság életszínvonala.** A falu gyarapodása szemmel látható volt. A magyar mezőgazdaság fejlődéséhez nemcsak a parasztok érdekeltségének megteremtése, hanem **a 60-**

as években indult talajjavítási, öntözési és gépesítési programok, az agrár-szakemberek korszerű és tömeges képzése is hozzájárultak.

Az átszervezés végére (1962) Magyarországon a földek 93 %-a állami, illetve szövetkezeti szektorba került. Ezzel a magánszektor utolsó, jelentős bázisát is felszámolták. A mezőgazdaság eszközállománya is jelentősen javul ebben az időszakban.

Az ipar és a szolgáltató-ágazatok fejlődésével a nagyvárosokban megnövekedett a munkahelyek száma. Ez idő tájt jött létre az ún. „ingázás”. A mindennapos vonatozás a vidéki falvakból a nagyvárosokba munkások ezreit segítette a megélhetésben. **A III. ötéves tervidőszak alatt (1966-70)** gyorsult a gazdaság fejlődésének üteme, gyarapodott a nemzeti jövedelem. '66-tól megszűnt a tervutasítás a mezőgazdaságban.¹⁸

A „gulyáskommunizmus” legjobb évei voltak ezek. Az évtized közepén azonban a párt vezetésében egyre többen kezdték hirdetni a gazdasági reformok szükségességét. Az új gazdasági mechanizmusnak elkeresztelt reform azonban eleve magában hordozta a kudarc lehetőségét, mert nem érintette a tulajdonviszonyokat, ráadásul nem járt együtt semmiféle politikai reformmal. (A reformok kibontakozását már a kezdet kezdetén megtorpedózták a „szocialista világrendszeren” belüli feszültségek: a prágai tavasz, a lengyel munkásfelkelés elfojtása)

Valójában olyan fejlődésre volt szükség, mely a minőséget, a hatékonyságot, és az eladhatóságot helyezi előtérbe. A magyarországi vezetés – több éves előkészítés és vita után – 1966-ban nyilvánosságra hozta döntését, miszerint 1968. január elejétől érvénybe lép az „**Új Gazdasági Mechanizmus**”. Bevezetéséről az MSZMP KB 1966 májusában hozott határozatot. A merésznek számító reform Nyers Rezső, Fock Jenő és Fehér Lajos nevéhez fűződött, vezetésükkel született meg a gazdaságirányítás új formája, amely a központi tervezés elsődlegességének megtartásával teret engedett bizonyos piaci hatásoknak is. Ez, a **szocialista táboron belül egyedülálló reform** növelte a vállalatok önállóságát és bővítette döntési jogkörüket. A nyereség egy részével a vállalatok szabadon rendelkeztek. Átalakították az árrendszert, a korábbi kötött hatósági árak mellett **megjelentek a mozgó és szabad árak is**. A reform azonban óvatosan nyúlt a gazdasági működések átalakításához, és az ún.

¹⁸ In Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában. Budapest, MTA BTK, 157-180.

„fékek” beépítésével igyekezett elkerülni a piaci hatások azonnali megjelenését a gazdaságban.

Hatására bővült az árukínálat, a nyugati piac termékei megjelentek az üzletekben, növekedett a vállalkozási kedv, egyre többen kapcsolódtak be a második gazdaságba, kialakulóban volt a versenyszellem. A gazdasági reform azonban **a '70-es évek elején megtorpant**. Nyilvánvalóvá vált, hogy a beépített fékek, és az intézményrendszer átalakításának elmaradása már önmagában is a visszarendeződéssel járt. Sikertelenségének ellenére különösen **sikeresnek bizonyult a reform a mezőgazdaságban**. A téeszek és állami gazdaságok nagyüzemeit jól kiegészítették a korlátozások jó részétől megszabadított, és munkaigényes tevékenységeket végző háztáji- és kisegítő gazdaságok. Az 1970-es években a magyar mezőgazdaság megközelítette, bizonyos területeken el is érte a világszínvonalat.¹⁹

¹⁹ Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében* (Osiris, 2001 (2005)) ISBN 9633898137 ISSN 1218-9855 (a 2001-es kiadás: ISBN 9633799112)

A pályázatot készítette:

A pályázó köre: I. 9-10. évfolyam

Készítette: Kamuti Gábor

Születési hely, idő: 1999. 06.01. Debrecen

Lakcím: 4181, Nádudvar, József Attila utca 41

E-mail: kamutigabor@freemail.hu

Telefonszám: 06202482031

A felkészítő tanár:

Gyermán János Tamás

Szentannai Sámuel Gimnázium, Szakközépiskola és Kollégium

5300 Karcag, Szentannai Sámuel utca 18.

E-mail cím: gyermanjanos@freemail.hu

ELÉRHETŐSÉG: 0630/4252080

Felhasznált szakirodalom:

Gyermán János tanár úr interjúja

- Botos János: *Az államosítás és a szakszervezetek*. Budapest: Népszava. 1988. [ISBN 963-322-716-X](#)
- Cserhalmi Imre; Strassenreiter Erzsébet: *Történelmi kulcsátvétel* (Interjú államosító igazgatókkal) Kossuth Könyvkiadó 1983 [ISBN 963-09-2160-X](#)
- Donáth Ferenc: *Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945-1975*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1977
- In Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. Budapest, MTA BTK, 157-180.
- **Pór Bertalan**: *A termelészövetkezetek I. kongresszusa küldötteinek fogadása a Parlamentben, 1950 A magyarok krónikája*. Szerkesztette: Glatz Ferenc. Officina Nova, Budapest, 1995, 670. oldal.
- Pünkösti Árpád: *Rákosi a hatalomért*, Budapest, Európa Kiadó, 1992 [ISBN 963 07 5412 6](#)
- Száray Miklós-Kaposi József *Történelem IV.* (Nemzeti Tankönyvkiadó 2006)
- **Valuch Tibor**: *Agrárkérdések és a magyar falu 1956–1957-ben. Évkönyv VIII.* –2000, Budapest, 1956-os Intézet, 286–302.o.
- Valuch Tibor: *Hétköznapi élet Kádár János korában* (Corvina, 2006) ISBN 9631354105 és ISSN 17874076
- Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében* (Osiris, 2001 (2005)) ISBN 9633898137 ISSN 1218-9855 (a 2001-es kiadás: ISBN 9633799112)
- <http://www.prherald.hu/2015/07/a-kulaklistak-szuletese/>
- <http://lexikon.katolikus.hu/K/kollektiviz%C3%A1s.html>
- <http://www.tti.hu/esemenyek/681-kollektivizalas-es-allami-eroszak-konferenciabeszamolo%20%20%20>